

ОҚЫТУ ТЕОРИЯСЫ

Бағалау тәсілдері

Жоспары:

1. Бағалау тәсілдері.
2. Ауызша жауап беру.
3. Өзгенің бағалауы.
4. Өзіндік есеп.
5. Сауалнама, сұхбат.
6. Бағалау өлшемдері.

Бағалау жүйесі әр елдің білім жүйесіндегі ерекшелікке сай белгіленетіні анық. Мәселен, неміс халқында ештеңе танып үлгермеген балаға баға қатты әсер етеді деп санап тек 3-сыныпта бақылау жұмысы жүргізілгенде ғана оқушылар бағаланса, Сингапур оқушылары 9 баллдық жүйемен бағаланады. Біздің елімізде бүгінге дейін «5 баллдық жүйемен» бағаланып келді. Ол бағалауды біржақты жаман не жақсы болды деп бағалауға болмайды. Бұл бағалауда ынталандырудың да жазалаудың да элементтері болғаны анық. Бүгінгі күнде Қазақстанда білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында Тәуелсіз сыртқы бағалау элементтерін қамтитын лицензиялау, аттестаттау, аккредиттеу, рейтинг, ұлттық бірыңғай тестілеу, мемлекеттік аралық бақылау, талапкерлерді кешенді тестілеу т.б. ұлттық білім беру сапасын бағалау жүйесін құруға қадамдар жасалуда.

Ауызша жауап беру

Бағалау жүйесінде кең тараған бағалаудың бір тәсілі – ауызша бағалау. Бұл – кең тараған формативті бағалаудың түрі. Мұның ең басты шарты – қолдау, көңіл бөлу. Мысалы, бір оқушының жауабына жылы шырай танытып, мадақтау жасасақ, бұл да бағалауға жатады. Сіз оны назардан тыс қалдырмай белгілі бір жағдайда көңіл бөлдіңіз. Түзетулер жасау немесе талдау. Баланы әңгімеге тарта отырып, өткен сабақпен салыстырғандағы жетістігін атап өтесіз, дегенмен бұл нәтижеге «қалай?» немесе «неліктен?» жеткеніне көңілін аударып білсеңіз және бұдан былайғы оның нәтижесі жоғары болу үшін не істеу қажеттігіне де тоқталып, талдау жасау тіпті жақсы бағалау болып табылады. Бір қызығы, балалар өздерін өзгелермен, яғни сыныптастарымен, ағасы немесе досымен, қатар сыныптың оқушыларымен салыстыра бағалағанды жақсы көретіні аян. Дегенмен бағалау шынайы болуы үшін мұғалімдердің табыс критерийлерін дұрыс құра білулері маңызды болып табылады.

Ауызша жауап беру. Ауызша жауап – мектеп мәдениетінің ажырамас бөлігі. Мұғалімдер балаларға сұрақ қойып, олардың берген жауабына қарай оқу нәтижесін бағалайды. Сабақ кезінде оқушылар да сұрақ қоя алады. Егер олардың сұрағынан қандай да бір нәрсені түсінбегені байқалса, онда оқыту қажетті деңгейде болмады деген шешім шығаруға болады. Біз жазбаша жауап сияқты, ауызша жауапты да оқушылар білімінің нақты көрсеткіші деп қабылдаймыз. Алайда үнемі солай болуы мүмкін емес. Себебі ауызша жауап беру – тапсырманың бір түрі. Ал кейбір оқушылар жаңа терминдерге, сөйлеген кездегі қобалжуларға, тілдік қиындықтарға байланысты өздерінің білетінін ауызша жеткізе алмауы мүмкін. Оқушылар мұғалімдердің айтқанын қайталай алғанымен, мұндай қайталаулар оқушының ойын нақты жеткізе алмайды.

Өзгенің бағалауы

Оқытуды бағалаудың тағы бір әдісі – жеке адамдардың (мысалы, мұғалімдер, ата-аналар, әкімгерлер, зерттеушілер, құрдастары) оқушылардың білімін сандық және сапалық тұрғыдан бағалауы. Мұндай бағалаулардың (мысалы, «Талғат 52:36=? есебін қалай шығарады?», «Олжас соңғы 6 айда қаншалықты жылдам жазып үйренді?») көмегімен пайдалы мәліметтерге қол жеткізу мүмкін болумен қатар, қандай да бір көмекке зәру (мысалы, «Мэтт қосымша сабаққа қанша рет баруы керек?», «Думан жұмысын қаншалықты тез бітіреді?») балаларды анықтай аламыз.

Мұндай бағалаудың артықшылығы – оқушылардың өздеріне (мысалы, осыдан кейін айтылатын өзіндік есеп) қарағанда, оларды бақылаушылардың пікірі шындыққа жанасуы мүмкін. Бағалауды қандай да бір іс-әрекетке (мысалы, түсіну, ынталандыру, көзқарастар) бастайтын оқыту процесіне қатысты да қолдануға болады және олар тікелей бақылау кезінде қол жеткізу мүмкін емес деректерді (мысалы, Сэт Екінші дүниежүзілік соғыстың себебін қаншалықты жақсы түсінді?) анықтауға көмектеседі. Өзгенің бағалауы кезінде тікелей бағалаумен салыстырғанда қорытынды көбірек жасалады. Оқушының үйрену жылдамдығын, түсіну тереңдігін немесе көзқарасын нақты бағалау онша оңай шаруа емес. Бұл тәсіл бақылауға қатысушылардан оқушылардың немен айналысатынын есте сақтауды талап етеді. Олар тек позитивті немесе негативті жағдайларды ғана есте сақтаса, бақылау тоқтатылады.

Өзін-өзі бағалау

Сабақ барысындағы шәкірт білімі мен еңбегін бағалау – ең қиын мәселенің бірі. Сондай қиындықтан шығудың бір жолы – білім алушының өзін өзіне бағалату. Оқушылар білімдеріне қарай өздерін өзі бағалай білуі қажет. Өзін-өзі бағалау – бұл өзінің мықты және әлсіз жақтары, мүмкіншіліктер мен мәселелері жайлы ақпараттарды талдап, жинауға бағытталған процесс. Ол үшін оқушыларға өздерінің қаншалықты жұмыс жасағандықтарын анықтауға, өзін бағалауға арналған тапсырмалар берген орынды. Ол үшін алдымен оқушылармен бірлесіп бағалау критерийлерін анықтап алу керек. Сосын соған сай бағалау кестесі жасалынады. Бұл әдістер формативті бағалаудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Оқушылар өзін-өзі және бірін-бірі бағалауға үйренетін болса, онда бағалаудың дәлдігі мен сенімділігі жайлы сұрақ туындамайды. Оқушыларға өзін-өзі бағалау кезінде эмоцияға берілмей, сыни тұрғыдан қарауды, барынша әділ болуды үйретіп, солай қалыптастыру керек.

Оқушылар үшін өз жетістіктерін бағалау ақпараты төмендегідей элементтерден тұрады:

- Алға қойған мақсаты. Оқушылар оқу процесінде алдына қойған мақсаты болғанда ғана өздерін бағалай алады.
- Берілген және қалыптасқан межелер (критерий).
- Қазіргі қол жеткізген жетістіктер деңгейінің сипаттамасы.
- Алдына қойған мақсаттары мен жеткен жетістіктерінің айырмашылығын түсіне білу.

Өзін-өзі бағалаудың тиімділігі үшін:

- Оқушылар өз жұмыстары мен оның қабілеті қалай бағаланатыны жайлы түсінігі;
- Сын тұрғыдағы көзқарасты дамыту дағдысы;
- Әділдікті дамыту;
- Оқушылардың өз мақсаттарына зейіндерін шоғырландыруы.

Оқушының өзін-өзі бағалауы ұстаздың бағасымен сәйкес келуі керек. Өзін-өзі дәл бағалауға тәрбиелеу екі бағалауларды салыстыру арқылы қолданылады. Демек, ұстаз оқушыларға жұмыстарының бағасының өлшемі жайлы және мақсаттарын үнемі еске салып отыруы қажет. Өзін-өзі бағалаудың уақытын жоспарлау керек. Сабақтың мақсатын таныстырып, оқушылар өздерінің мақсаттары мен бағыттарын дәл және айқын көре алуы үшін тақтаға, қабырға көрнекіліктеріне баға өлшемдерін көрсетіп қою керек.

Өзіндік есеп

Бағалау тәсілдеріндегі оқушының не студенттің өзіндік есеп беруін ең объективті бағалаулардың қатарына жатқызуға болады. Бұл тәсіл тек оқытуда ғана емес, баланы тәрбиесінде, болашақтағы өмірінде ең қажет қасиеттерді қалыптастырады. Хакім Абай өзінің 15-қара сөзінде: «Егерде есті кісілердің қатарында болғың келсе, күнінде бір мәртебе, болмаса жұмасында

бір, ең болмаса айында бір, өзіңнен өзің есеп ал! Сол алдыңғы есеп алғаннан бергі өмірді қалай өткіздің екен, не білімге, не ахиретке, не дүниеге жарамды, күнінде өзің өкінбестей қылықпен өткізіппісің? Жоқ, болмаса, не қылып өткізгеніңді өзің де білмей қалыппысың?», – деп адамның өз-өзіне есеп беруін ең маңызды жайт деп санаған.

Шетелдік озық тәжірибеде балалардың өзін-өзі бағалауына айрықша мән береді. Есеп беру – білім алушының әр кездегі өзінің жұмысы, бақылауы, бағалауын жазбаша келтіруі. Мұндай тәсіл олардың өз жетістіктері мен кемшіліктерге баға беріп, түзетулер жасауға тырысады. Демек, Өзіндік есеп дегеніміз – адамдардың өздерін бағалауы мен өздері жайлы мәлімдемелері. Өзіндік есептің бірнеше түрі бар: сауалнама, сұхбат, еске түсіру, дауыстап ойлау және диалог.

Сауалнама – берілген сұрақтарға жауап беру арқылы ақпарат жинақтау (А. Әлімов. 175-бет). Сауалнама кезінде респонденттерге сұрақтар беріп, олардың өз ойын білдіруін өтінеді. Сауалнамаға қатысушылар өздері айналысып жүрген істері жайлы айтып, біліктіліктің қандай деңгейіне жеткенін бағалаумен қатар, ол іспен қашаннан бері айналысып жүргені туралы ойымен бөлісе алады (мысалы, «Испан тілін қашаннан бері үйреніп жүрсің?», «Геометриялық теоремаларды үйрену саған қаншалықты қиын?»). Өзіндік есеп кезінде респонденттерден кейде өз нәтижелерін сандық көрсеткіш арқылы бағалауын өтінеді («10 балдық бағалау межесі бойынша 1 – өте нашар, 10 – өте жақсы дегенді білдірсе, бөлшектерді азайтуды қаншалықты жақсы меңгергеніңізді бағалаңыз»).

Сұхбат деп сұхбат алушы талқылауға сұрақ немесе тақырып беріп, респонденттің оған ауызша жауап беруін айтамыз. Сұхбат негізінен сұрақ-жауап арқылы белгілі бір мәселені талқылауды, өзіндік пікір білдіруді мақсат етеді. Сұхбатқа негізінен жеке адамдар қатысады, алайда топтық сұхбаттар да болады. Зерттеуші оқу контексін сипаттап, оқушылардан мұндай жағдайда қалай білім алатынын сұрауы мүмкін (мысалы, «Француз тілінің мұғалімі сабақ бастаған кезде қандай ойда боласыңдар? Қандай нәтижеге жетеміз деп ойлайсыңдар?»). Жауаптар өте қысқа болса немесе респонденттер жауап бергісі келмесе, олардың қанағаттандырыллық жауап беруі үшін сұхбат алушылар мүмкіндік туғызуы керек.

Еске түсіру тәсілі бойынша адамдарға бір тапсырма беріледі де, сол тапсырманы орындау кезінде не ойлағандарын еске түсіруі қажет болады. Сұхбат алушылар оларға түрлі сұрақтар қояды (мысалы, осы тапсырманы орындай алмаған кезде қандай ойда болдың?»). Зерттеу барысы бейнетаспаға жазып алынған жағдайда, респонденттер жазбаны қайта көріп, сұхбат алушылар сұрақ қойған кезде болған жағдайды еске түсіреді. Зерттеуге қатысушылар ойларын ұмытып қалмауы үшін бұл тәсілді зерттеу аяқтала салысымен қолдану керек.

Дауыстап ойлау дегеніміз – оқушылардың қандай да бір тапсырманы орындау барысында өз ойларын, әрекеттерін, сезімдерін сыртқа шығаруы. Ойды дауыстап айтуды немесе вербалдауды зерттеушілердің таспаға жазып отыруы түсіну деңгейін анықтауға көмектеседі, яғни бұл тәсіл респонденттерден ойды дауыстап айтуды талап етеді. Көп оқушы сабақта дауыстап ойлауға үйренбеген. Ұялшақ немесе ойларын ашық білдіруге қиналатын кейбір адамдарға бұл тәсіл орынсыз көрінуі мүмкін. Осыған байланысты, зерттеушілер олардың ойын еркін білдіруі үшін бар мүмкіндікті жасауы керек.

Өзіндік есептің тағы бір түріне диалог жатады және оны оқу процесі барысындағы екі немесе одан көп адамның әңгімелесуі деп анықтауға болады. Дауыстап ойлау сияқты, диалогті де таспаға жазып, оқытуға әсер ететін факторларды анықтау мақсатымен кейінірек талдауға болады. Диалог оқушылардың тапсырманы орындауы барысындағы нақты қарым-қатынасты қамтығанымен, олардың нәтижесін талдау кезінде нақты жағдайдан тыс жағдаяттар да талдануы мүмкін. Өзіндік есеп тәсілін таңдап алу бағалау мақсатымен сәйкес келуі керек. Сауалнама көптеген материалды қамтиды. Сұхбаттар аз ғана мәселені терең зерттеуге көмектеседі. Еске түсіру тәсілі кезінде респонденттер белгілі бір әрекет кезіндегі ойларын еске түсіруі керек. Дауыстап ойлау дәл қазір санада орын алып жатқан ойды білдіреді. Диалог әлеуметтік қарым-қатынас үлгілерін зерттеуге мүмкіндік береді.

Өзіндік есеп тәсілдерін құрастырып, оны басқару аса қиын емес. Сауалнаманы толтыру және оған баға беру де оңай. Алайда оқушылардың жауаптарына қатысты нәтижені қорытындылау кезінде қиындық туындауы мүмкін. Сондықтан жан-жақты зерттеліп, дәлелденген бағалау жүйесіне сүйенген жөн. Өзіндік есепке байланысты туындауы мүмкін тағы бір мәселе оқушылардың беретін жауаптарына байланысты. Айталық, олардың берген жауабы

әлеуметтік тұрғыдан дұрыс болғанымен, олардың ұстанымдарына қаншалықты сәйкес келеді? Оқушылардың берген жауабы олардың нақты мінез-құлқымен үйлесе ме? Жас балалар өз ойларын нақты жеткізе ала ма? Олай болса, зерттеушілер берілген мәліметтердің құпия сақталатынына кепілдік беру арқылы ғана шынайы жауапқа қол жеткізе алады. Өзіндік есептің мәнін аша түсу үшін бірнеше бағалау тәсілін қолдануға болады (мысалы, өзіндік есеп, тікелей бақылау, ауызша және жазбаша жауаптар). Зерттеуді үшінші сыныпта оқитын оқушылардан бастап жүргізуге болады, өйткені олардың өзіндік есептері олардың ұстанымдары мен әрекеттерінің шынайы көрсеткіші бола алады деген пікір бар (Ассоль & Коннел, 1992). Алайда жаңа мәселе туындамас үшін зерттеушілер аталған тәсілді абайлап қолданғандары жөн.

Бағалау өлшемдері

Бағалау әдістерінің сыртында бағалаудың маңызды үш өлшемі бар: сенімділік, жарамдылық (валидтілік) және кемсітуге жол бермеу.

Сенімділік бағалаудың тұрақты жүргізіліп отыруын білдіреді, яғни бұл оқуға әсер ететін қандай да бір фактор болмаған жағдайда баға нәтижесі салыстырмалы түрде болады деген сөз. Сенімділіктің бағалаудағы маңыздылығы аса жоғары. Себебі бағалау сенімсіз болған жағдайда жүргізілген зерттеулер қате қорытындыға ұрындырады.

Жарамдылық дегеніміз – қол жеткізген дәлелдерге сүйене отырып, оқушылар жайлы мәліметтің дұрыстығын растау (Пофам, 2014). Жарамдылық бағалаудың өзін емес, оның сапасын анықтайды. Оқушылардың қандай да бір дағдысын (мысалы, оқу) немесе психологиялық факторды (мысалы, қызығушылық) бағалау кезінде зерттеушілер оқушылардың көрсеткіші – балл саны бойынша қорытынды шығарады, яғни оқушылардың қызығушылық деңгейін бағалау кезінде олардың көрсеткіші төмен болса, зерттеушілер оның шынымен де солай екеніне көз жеткізуі керек. Зерттеу үшін жарамдылықтың маңызы аса жоғары. Себебі зерттелуі қажет бір фактордың орнына басқасын зерттеген жағдайда зерттеу нәтижесі де басқаша болады.

Үшінші өлшем кемсітуге жол бермеу деп аталады және оны топтың сипатына қарай әр оқушының көңіліне келуі мүмкін (жынысы, этникалық тобы, діні) айырмашылықтарды бағалау тәсілінен алыс болу деп анықтауға болады (Пофам, 2014). Бағалау кезінде кемсітушілікке жол бермеудің маңызы зор. Өйткені кемсітушілік болған жағдайда нәтижелер оқушының жеке басының қасиетіне қарай бұрмалануы (бағаны көтеру немесе басу) мүмкін.

Мектеп пен мұғалімдердің тиімділігін бағалау

Қазіргі білім саласында мектеп пен мұғалімдердің тиімділігін бағалау кеңінен қолданылуда. Бұл тәсіл оқушылардың жетістігінің себебін анықтауға жәрдемдеседі. Оқушының оған дейінгі жетістігі мен өмірінің негізгі кезеңдері (мысалы, әлеуметтік-экономикалық мәртебесі, жынысы) білім беру факторларынан (мысалы, мектеп, оқушы) бөліп алынады. Олай болса, тиімділік мектеп пен мұғалімге қатысты қолданылады. Аталған өлшемді мектептерде бағалау мен қаржыландыру негізі ретінде қолдануға болады.

Мектеп пен мұғалімдердің тиімділігін бағалау тәсілінің артықшылығымен қоса, кемшіліктері де баршылық. Оқыту көптеген процестерге қатысты болса, оның тек кейбірі ғана мектеп пен мұғалімге тиесілі. Оларға тікелей қатысты болуы мүмкін барлық факторларды бақылап отыру мүмкін емес. Сондай-ақ оқушылардың барлық жетістігі мектептер мен мұғалімдерге тиесілі деу де қате түсінік, өйткені баға олардың оқыту процесіне қосқан үлесінің көрсеткіші ғана. Оқыту процесін жетістікпен тең дәрежеде қарау да – бағалаудағы кемшіліктердің бірі. Алайда бұрын да айтып өткеніміздей, жетістік тек тиімділік көрсеткіші ғана және ол оқытуды толығымен қамти алмайды.

Мектеп пен мұғалімнің тиімділігін бағалау әдісі қысқа мерзімді зерттеулерге қарағанда, ұзақ уақыт жалғасатын зерттеулер үшін аса тиімді. Жеке студенттердің өсуі мен жетістігін бақылау мұғалімдерге оқыту процесін оқушылардың қажеттіліктеріне қарай саралап, оларды

ынталандыруына мүмкіндік бере алады. Тағы бір айта кетер жайт – студенттердің нәтижесі жайлы түрлі көрсеткіштерді (бақылау жұмыстары, рефераттар, сынып жұмысына қатысуы) қамтитын мұндай сараланған бағалау әдісі оқыту процесін нақты сипаттауы керек. Бақылау жұмыстарын олардың нәтижелері оқушылардың әр оқу бағдарламасында қол жеткізген дағдыларын еш қатесіз көрсетерліктей құрастыру керек және олар жоғарыда айтылған сенімділік, валидтілік, кемсітуге жол бермеу сияқты өлшемдерге сай болғаны жөн.

Бағалау жүйесі мұғалімдер, оқушылар, ата-аналар, сынып жетекшілері, сонымен қатар білім беру ұйымдарының әкімшілігі мен педагогикалық ұжымдары арасындағы тұрақты байланысты қамтамасыз ету керек, ол білім беру үдерісін қалыптастыруда жүйелі тәсілді қамтамасыз ете алады, яғни оның тұтастығын қамтамасыз ету. Сонымен қатар білім алушылардың оқу жетістігін бағалау кезінде білім алушылардың психикасына байқап қарау, оған нұсқан келтіретін жағдаяттардан қашып, баланың психологиялық даму ерекшеліктерін ескеру керек.

Бағалау оқушыларға нашар баға қойып «жазалау» емес, тиісінше олардың өз деңгейлеріне сай білім алуларына барынша қолдау көрсету. Рефлексия жасай білуге дағдыландыру, тақырыпқа немесе тапсырмаға сай критерийлер құрып, алған білімдерін объективті түрде бағалау – мұғалімдердің кәсіби міндеті. Қорыта айтқанда, Оқытуды бағалаудың кең таралған түрлері ретінде тікелей бақылау, жазбаша және ауызша жауап беру, өзгенің бағалауы, өзіндік есеп сияқты тәсілдерді атауға болады. Бағалау сенімділік, валидтілік және кемсітпеушілік өлшемдеріне сай болуы керек. Мектеп пен мұғалімдердің тиімділігін бағалау оқушылардың білім алу процесін бақылап, олардың қажеттіліктеріне сай білім беру әдістерін таңдап алуды қамтиды.